

Микола Виговський

(м. Київ)

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА КАМΠΑНІЯ „ХВИЛЯВИЗМУ” В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті висвітлюється суть тоталітарного тиску партійних органів на зміст системи освіти та в цілому на гуманітарну сферу суспільства УРСР в 30 рр. ХХ ст. Зокрема розкривається деструктивний стиль номенклатурної діяльності А. А. Хвилі – одного з основних фундаторів політико-ідеологічного тиску в галузі освіти, культури та літератури.

В статті розкриваються суть тоталітарного тиску партійних органів на зміст системи освіти та в цілому на гуманітарну сферу суспільства УРСР в 30 рр. ХХ ст. Зокрема розкривається деструктивний стиль номенклатурної діяльності А. А. Хвилі – одного з основних фундаторів політико-ідеологічного тиску в галузі освіти, культури та літератури.

Монопартійна система функціонування тоталітарного державного ладу уніфікувала суспільні відносини, зробила їх вразливими, поглибила деградацію цивілізаційних цінностей, а з іншого боку, посилила роль і місце номенклатури, тобто армії радянських чиновників.

Термін „хвилявизм” використаний нами вперше, він має дотичне відношення до поширеного в літературі другої половини 1920-х – першої третини 30-х рр. політико-ідеологічного явища – „хвильовизм”, тому що фундатором першого був – А. А. Хвиля, що належав до верхівки партноменклатури, а М. Хвильовий – до еліти української творчої інтелігенції. У статтях і брошурах Хвилі було обґрунтовано походження так званого „хвильовизму”, тобто „націонал-ухильництва”, у галузі культури та літератури. Запроваджуючи визначення „хвилявизм”, ми намагалися образно й політологічно привернути увагу до специфіки деструктивного стилю номенклатурної діяльності Хвилі та наркомівського штабу Затонського упродовж 1933 – 1937 рр., визначити функції, роль і місце чиновників вищого рангу в управлінні культурою та освітою в Україні, підкреслити вплив політичних обставин на функціональний вишкоч номенклатури.

Призначення А. Хвилі першим заступником наркома освіти 28 лютого 1933 р. [1] відбулося після усунення Скрипника та висування В. П. Затонського. Запрошення на відповідальну посаду тридцятип'ятирічного чиновника з сумнівним політичним минулим видається необачним кроком, але цілком виправданим стратегічним наміром у контексті репресій проти потенційних „ворогів народу”. Соціальне

походження й політична кар'єра Хвилі майже не відрізнялися від його попередників у Наркомосі та взагалі серед української республіканської номенклатури. Андрій Анатолійович Олінтер (Хвиля – псевдонім з 1917 р.) народився 19 серпня 1898 р. у с. Ригнач Новоселицького району Чернівецької області у звичайній селянській родині, навчався в церковно-приходській школі, а з 1915 р. – у Хотинській початковій школі [2]. Продовжив навчання в Полтавському землемірному училищі, де в 1917 р. пристав до УПСР. Протягом лютого-березня 1918 р. друкував статті з критикою діяльності Центральної ради, а також виступав проти великодержавницьких намагань російських політичних партій, обстоював принципи федерації соціалістичних республік, які були тоді популярними. Революційний романтизм був візиткою суспільних змін, переконань, радикальних реформ і захоплень.

Весною 1918 р. він пристав до партії боротьбистів, займався за дорученням ЦК УПСР(б) підпільною роботою на Волині та Полтавщині, руйнуючи політичний режим гетьмана П. Скоропадського. На початку 1919 р., будучи членом Чернігівського губревкому та губвиконкому, Хвиля очолював губернський відділ соціального забезпечення, а також губпартком боротьбистів [3], тобто розпочав легальну політичну діяльність. Влітку 1919 р. Хвиля залишає боротьбистів, якщо вірити запису в його анкеті держслужбовця, та „вливається” до складу КП(б)У [4], тобто до масової реорганізації У КП(б). Комуніст Хвиля увійшов до складу Житомирського губвиконкому, а протягом 1919 – 1921 рр. був членом Подільського губревкому, секретарем Волинського губкому КП(б)У, головою Сумського ревкому [5], виявляючи високу працездатність, ініціативність та політичну активність.

Успішно поєднуючи державну та партійну роботу, Хвиля закінчив у 1922 – 1924 рр. сільськогосподарський інститут та вищі повторні курси при ЦК КП(б)У, не полишаючи агітпропвідділ Одеського губпарткому КП(б)У. Друга половина 1920-х рр. витворила того Хвилю, якого формувала його номенклатурна партійна посада – завагітпропвідділу ЦК КП(б)У (1925 – 1926), завідувач відділу преси (1926 – 1928) [6]. Його ідейними та політичними наставниками були Каганович, Косіор, Постишев, однак доводилося спілкуватися з Шумським та Скрипником. Політична кар'єра Хвилі формувалася під впливом революційного радикалізму, що набув у 1918 – 1921 рр. ознак головного методу більшовицької модернізації суспільних відносин. Усі наступні роки були пов'язані з партійною роботою. Перші публікації Хвилі почали з'являтися в 1926 р., вони засвідчили його ідеологічні пріоритети та відповідну тематичну спеціалізацію. Він звернув увагу на необхідність „коренізації” національних меншин в Україні [7], опублікував свою першу книгу з національного питання, у якій окреслював основні політичні засади політики українізації, розвитку національних культур, школи, освіти, їх пролетаризації та, безумовно, неухильної радянської духовного життя українського суспільства [8]. У 1927 р., що став

переломним для українізаційного курсу, очолюваного Шумським, керівник відділу преси ЦК КП(б)У Хвиля виступив проти теоретичних спрямувань „російського націоналізму” Ю. Ларіна, помістивши на сторінках „Більшовика України” розлогу статтю [9], яку згодом видав брошурою [10]. Вважаючи себе одним із засновників ВАПЛІТе, намагався спрямувати український літературний процес у річище соцреалізму, тому гостро критикував творчість Хвильового [11]. Не прощав і „русотяпів”, які протиставляли російську культуру українській [12]. Його статті та книги вирізнялися полемічністю та знанням предмету дискусії, відповідали політико-ідеологічним пріоритетам генеральної лінії ВКП(б), а з іншого боку, свідчили про появу амбітного теоретика з національного питання в Україні. Ні Шумський, ні Річицький, ні Скрипник у 1926 – 1928 рр. не писали так багато про національну політику, як Хвиля. Він виконував функції політичного цензора, але не обмежувався адміністративним тиском, проте не уникав відвертого ідеологічного шельмування. Восени 1928 р. він видрукував на шпальтах газети „Комуніст” серію публікацій із назвою „Під академічним забралом”, спрямовану проти академіка С. Єфремова. „По приїзді мені дано три числа „Комуніста”, – занотував 3 жовтня вчений, – де А. Хвиля, відомий брехун і нахаба, присвячує мені низку статтів під заголовком „Під академічним забралом”. Я їх ще не читав. Але здогадуюсь, куди гайка носом керує. Справа в тому, що „Діло” надрукувало мою відповідь Студинському, – надрукувало без змін і навіть майже без друкарських помилок, – і Хвиля тепер рятує Студинського. Моя стаття зветься „Про двох лицарів – одного під забралом, другого – так”, і вже з заголовку Хвилиної відповіді бачу, про що буде мова. Власне, вдаряючи і проти Студинського, я таки й мав на увазі його панів, що їм він тепер служить, – і устами Хвилі вони обізвались” [13]. Публічний виклик опальному академікові й водночас захист лояльно налаштованого до радянської влади західноукраїнського вченого Студинського [14], додав Хвилі незайвого пафосу поборника. Мирно полемізуючи з Єфремовим, Хвиля утверджувався в такий спосіб на ідеологічному Олімпі.

Публіцистичні статті Хвилі проти Єфремова були спрямовані на паплюження славного імені Єфремова – громадського діяча, вченого, який уособлював нескореного та переконливого громадянина України, українського політика доби Центральної ради. Він боляче сприймав „хвилясті” напади керівника відділу преси ЦК КП(б)У, бо знав основного замовника – генеральну партлінію на ліквідацію будь-яких національних ухилів. Конфлікт між Хвилею та Єфремовим віддзеркалював протистояння між партійною номенклатурою та інтелігенцією, між державним адмінресурсом та суспільством. Академік Єфремов усвідомлював початок агітаційно-викривальницької кампанії проти нього, яка була продовженням гучних справ проти Хвильового, Волобуєва, Шумського. „Перечитав статті Хвилі, – писав 4 жовтня 1928 р. Сергій Олександрович. – Серед тієї шаманської літератури, що останніми часами з’являється навколо Академії,

це одна з найгідчих і найбрехливіших, хоч і не найсильніших вже хоча б через те, що має занадто очевидну особисту мету. Хвилі хочеться довести, що з мене не просто „конрреволюціонер”, я навіть „гетьманець”, а як це суперечить усім моїм виступам, то розливає море брехні, накопичує одну на одну, висмикує фрази і толкує їх як сам хоче, знаючи, що відповідати мені ніде” [15]. Друкувати статті Єфремова в Україні заборонили, а позитивні відгуки про його наукову чи громадсько-політичну діяльність попадали до цензора.

Наприкінці травня 1928 р. молодий письменник М. Биковець подав на сторінках газети „Радянське село” біографії М. Грушевського та С. Єфремова, за що був покараний чиновником від преси. „Сьогодні я дізнався, – писав Єфремов, – що за це вже він і „постраждав”: Хвиля, що править за диктатора над друкованим словом, звелів бідного хлопця зняти з роботи в газеті” [16]. Наклеп супроводжувався акціями так званого „громадського осуду” професорів ІНО, яких змусили підписати критичний відгук на друк Єфремовим власних статей у газеті „Діло”. Академік глибоко співчував цим „отарним людям” за їх „комічний замах, тому що „осуд цей падає, власне, на авторів його” [17]. Довідавшись про чергову ідеологічну кампанію Хвилі, вчений підкреслив, що „його критика належить до того сорту літератури, що я назвав би – шаманським: чоловік з усієї сили вертиться, пріє, піниться, б’є в бубон, вигукує на всякі грізні голоси, щоб перелякати Духа нечистого, а нечистому доводиться тільки посміхатись, на ці марні зусилля глядячи” [18]. Запападливий чиновник, спираючись на підтримку політичного керівництва та „громадськості”, довершив наклепницьку справу проти Єфремова до логічного кінця: академіка приписали до фундаторів „СВУ” і після суду знищили в таборах ГУЛАГу.

Посада завідувача культурно-пропагандистського та агітпропвідділу ЦК КП(б)У, яку займав Хвиля упродовж 1928 – 1933 рр., виявилася значно вищою від функціональних можливостей структурних підрозділів Наркомосу УСРР, але освітню установу очолював член політбюро ЦК КП(б)У та старий більшовик М. Скрипник. До політичної еліти України Хвиля потрапив на X з’їзді КП(б)У в листопаді 1927 р., коли його вперше обрали членом ЦК партії [19]. Тут він не міг конкурувати з Скрипником, проте максимально використовував своє службово-посадове становище, торуючи кар’єру.

Догоджаючи Скрипнику та союзним номенклатурникам, Хвиля в липні 1928 р. накинувся з критикою на М. Хвильового, ідеологічно спростовуючи твір письменника „Вальдшнепи”, підкреслюючи його вади та антиросійські, відтак антирадянські випадки [20]. У 1930 р. він видає брошуру, якою звітує про ленінське розв’язання національного питання в Україні [21], а наступного року звертає увагу на проблеми „інтернаціонального фронту”, тобто національних відносин у Польщі та в Україні періоду соціалістичного будівництва [21], зосереджується на правах національних меншин в УСРР [22]. За кількістю публікацій із національного питання, за їх

полемічною гостротою та політико-ідеологічним пафосом, а також враховуючи посаду партноменклатурника, Хвиля став фактично основним проповідником більшовицької політичної концепції національного розвитку в Україні. Скрипник намагався розвинути власну теорію національно-культурного будівництва в українському суспільстві, зосереджуючись на освітньо-шкільних справах. Між ними до весни 1933 р. не було відкритого конфлікту, оскільки між членом ЦК і членом політбюро і не могло його бути, позаяк будь-який натяк на фракційність враз карався.

Номенклатурна посада змушувала Хвилю координувати діяльність освітньо-наукових та культурно-мистецьких установ, підпорядковуючи їх інтелектуальний потенціал завданням ідеологізації духовного життя суспільства. Він мав хист до журналістики, володів полемічно-публіцистичним стилем, прагнув до використання методичних елементів в обґрунтуванні якихось теоретичних питань. До українізації, яку започаткували без нього, Хвиля поставився лояльно, але його позиція розходилася з її тлумаченням Шумським і згодом Скрипником. Чиновник партапарату виступав за повну українізацію міста та робітництва, застерігав, що „українізація не гра”, а „проведення великої історичної роботи під прапором ленінізму” [23]. Говорячи про українізацію, він звернув увагу на опозицію „Шумського – Хвильового й Зінов’єва”. Відзначаючи річницю українізації газети „Комуніст”, Хвиля називає українізацію засобом, тому що вона мала обслуговувати населення „міст у процесі індустріалізації” [24]. Все-таки його можна визнати українізатором, який вимагав перекладати газети українською мовою, чим викликав невдоволення наркома НК РСІ УСРР В. П. Затонського. Його майбутній начальник зауважив Хвилі, що в урядових установах є стінгазети, які виходять російською мовою, зокрема і „Рабкриновець” – друкований орган Наркомату [25].

Претензії Хвилі на роль „літературного критика” не витримували критики, оскільки він не аналізував того чи іншого твору письменників за належними нормами та правилами, чим викликав обурення в літературознавця Єфремова. Для Хвилі – проповідника генеральної лінії партії – література була „організатором нових ідей” та фактором соцбудівництва, тому він не сприйняв „націоналістичного гасла „Геть від Москви”, засудив „будь-які орієнтації на психологічну (буржуазну) Європу” [26], закликав боротися з „буржуазною культурою”, але й „брати з неї краще”, спростовував заклики про розбудову „всесоюзної літератури”, позаяк існує „руська, українська, грузинська” [27]. Якщо Хвиля пише про інтернаціоналізм, то думає і дбає про його пролетарсько-класовий зміст, а з іншого боку, не визнає центристських тенденцій на літературному фронті, захищаючи в такий спосіб українську літературу, сам того не усвідомлюючи, засуджуючи антисемітизм, Хвиля стає інтернаціоналістом, захищаючи „союз народів” [28].

Політична діяльність Хвилі та Скрипника тісно перепліталися, тому що Наркомос виконував доручення та директиви ЦК КП(б)У. У 1929 р. вони мали виступити на засіданні Виконкому Комінтерну з критикою позиції КПЗУ, але Скрипник не з'явився, тому доповідь виголосив Хвиля. Він брав участь у засіданнях політбюро, а також пленумах ЦК, будучи разом із наркомом освіти обраним членом ЦК на X та XI з'їздах КП(б)У [29]. 16 квітня 1931 р. Хвиля згадується серед учасників засідання політбюро ЦК КП(б)У, яке влітку 1931 р. звільнило його від військової перепідготовки [30]. 29 лютого 1932 р. політбюро затвердило склад редакції для перекладу шеститомника Леніна українською мовою, членом якої був Хвиля [31], 24 травня 1932 р. його було призначено членом комісії з виборів в академіки [32]. Саме тоді Хвиля звернув увагу на ідеологічну пильність, якої має дотримуватися комуніст у боротьбі за принципи ленінської національної політики, опублікувавши на сторінках „Більшовика України” розлогу статтю [33]. Цікаво, що за свої публікації він отримував гонорар, а не лише ідейне чи моральне задоволення.

Член ЦК КП(б)У Хвиля, за свідченням документів, брав безпосередню участь у здійсненні хлібозаготівель протягом 1932 – 1933 рр. [34]. У зв'язку з цим варто пригадати його деструктивну критику статті Єфремова „Без хліба” в 1929 р. Сам вчений, відвідавши в березні 1929 р. українські села, занотував у „Щоденнику”: „Отже, ні хліба, ні цукру, певне, не буде. Голод у перспективі... Може тому-то Хвиля так і напавсь на мене за „Без хліба”: натяк побачим! А теперішній голод буде важче переносити, ніж голодні 1920 – 21 роки” [35]. Невідомо, чи згадував Хвиля тоді ув'язненого академіка Єфремова, але передбачення вченого збулися. В Україні був страшний голод.

23 лютого 1933 р., на засіданні політбюро ЦК КП(б)У Хвилю „висунули” на посаду першого заступника наркома освіти [36]. Обставини звільнення Скрипника загалом висвітлено в літературі. Історик В. М. Солдатенко піддає сумніву добровільне подання заяви Скрипником, виокремлюючи роль П. Постишева, М. Попова та А. Хвилі в його політичній ліквідації. „Це був той самий Андрій Хвиля, – коментує Солдатенко рішення політбюро ЦК КП(б)У від 23 лютого „Про першого заступника Наркомосвіти”, – який виявив себе такою рішучою боротьбою з „націонал-ухильниками”, націонал-комуністами, літераторами і митцями, що навіть Микола Скрипник змушений був гасити запал партійного функціонера не такого вже й високого рангу. Та саме подібною безапеляційною класовою непримиренністю можна було привернути до себе увагу вищого начальства, завоювати його прихильність, тобто „висунутись”, як тоді, без тіні іронії, говорили” [37]. Дослідник має рацію, але „висунувся” Хвиля ще в 1927 р., а після звільнення Скрипника для „першого заступника” настав його „зоряний час”.

Традиційно перші заступники наркома освіти займалися організаційними питаннями школи, науки та культури. Хвиля, зважаючи на

публікації та промови в 1933 – 1934 рр., виконував функції політкомісара освітніх установ, а НКО УСРР поступово перетворювався на Політкомісаріат. Ліквідація скрипниківського кадрового складу Наркомосу означала також і зміну національно-культурних пріоритетів, усієї системи духовних цінностей, яку було розпочато з руйнівної критики колишнього наркома, його оточення та їхніх перетворень у царині освіти. Роль інквізитора і водночас цербера взяв на себе Хвиля. 4 квітня газета „Комуніст” опублікувала його першу статтю після відставки Скрипника, автор якої закликав освітян та партійців посилити „більшовицьку пильність” на фронті культури [38]. А через двадцять днів він надіслав до політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку „Про стан на українському культурному фронті”, у якій зазначив антиленінську позицію Шумського та Хвильового у здійсненні національної політики, а також згадав лист Сталіна від 1926 р. членам ЦК КП(б)У про „слабкість керівних комуністичних кадрів на Україні”, де „усюди некомуністична інтелігенція” [39]. Заступник наркома вимагав термінового скасування українського правопису, запропонованого свого часу Скрипником. З критикою такого радикалізму чиновника виступив тоді викладач технічних дисциплін із міста Суми, мовляв, де був Хвиля, коли правопис затверджували. „А дозвольте запитати т. Хвилю, – наголошував він, – чого „флот”, „бацила”... буде правильно, а „фльота”, „бациля” неправильно? Тільки тому що „флот”, „бацила” дуже близькі своїми написами до російського правопису. Хіба це можна уважати за науковий принцип при установленні правопису?” [40]. Автор листа сподівався присоромити Хвилю, апелюючи до його сумління, але на той час заступник мав не моральні, а політичні цінності, які правила йому за дороговказ. Викладач був обурений, тому що „т. Хвиля в побуті і на роботі говорить російською мовою, думає російською мовою, вчився в російській школі”, не знає мовних особливостей, але вносить пропозиції, „хоче, щоб словник української мови мав у своєму складі всі ті чужоземні слова, що властиві російській мові” [41]. Зауваження С. Тульського розкриває сприйняття тогочасником чергової реформації на мовному фронті, започаткованої, думаємо, у статті Хвилі, яку помістив часопис „Комуністична освіта” в 1933 р. „В питаннях творення української наукової термінології, фразеології і правопису, – писав Хвиля, – українські націоналістичні елементи проводили спеціальну шкідницьку роботу, спрямовану на відрив літературної мови, наукової термінології від живої мови, що нею користуються багатомільйонні маси українських трудящих. Націоналісти намагалися одірвати наукову термінологію не лише від багатомільйонних трудящих мас, але і від наукових термінів, що є спільні для української та російської мови, створити поміж ними штучний бар’єр” [42]. Він справді закликав до творення нового правопису, бо задля цього 25 квітня 1933 р. було створено спеціальну комісію. Стаття Хвилі вперше надала політико-ідеологічного статусу терміну „буржуазно-націоналістичні елементи”, оголосила кампанію суцільного

перегляду словників з метою виявлення їх „засмічення”. Наукова термінологія справді вирізнялася незвичною для вчених новизною: „хлипак” в академічних словниках став після очищення „клапаном”, а „мосяж” звичним „латунь” і таке інше. За фразеологічною революцією, яку очолив тепер Хвиля, простежувалася далекосяжна політика – „знищення штучних бар’єрів, що їх досі створено між українською термінологією та тою, що є в російській мові і являє собою спільну для обох мов” [43]. Фактично розпочалася уніфікація літературної мови не лише за формою, а насамперед за змістом.

Тематична спрямованість публікацій Хвилі в 1933 р. не виходила за межу національної проблематики, яка висвітлювалася ним в контексті актуалізації ідеологічної пильності в боротьбі за пролетарську культуру та ленінську національну політику, а з іншого боку, виокремлювалася боротьба з формами націоналізму. Жертвами критики стали М. Хвильовий, Л. Курбас, М. Куліш [44], яких Хвиля „викрив”, розкрив їхню „ворожість”.

Заступник наркома освіти Хвиля звертав увагу на розвиток школи, виконуючи свої функціональні обов’язки держслужбовця. 6 травня 1933 р. його зарахували до Всеукраїнської комісії з подолання дитячої безпритульності [45], а у зв’язку з викладанням історії та географії, про які він згадав 8 червня [46], виникла необхідність термінової підготовки кваліфікованих учителів, яких бракувало внаслідок кадрових чисток та репресій. Напередодні навчального року, коли виникла проблема комплектування класів та забезпечення шкіл педагогами, заступник наркома освіти Хвиля зізнався, що 47% учителів України мають стаж роботи до 3-х років, а з 82 тис. – „нижчу” та неповну середню 30,2 тис. [47]. Серед учителів-предметників лише 30% мали вищу педагогічну освіту. „Минулого навчального року, – з гордістю відзначав Хвиля, – ми провели велику боротьбу за очищення учительської армії від класово-ворожих елементів – петлюрівців, махновців, білогвардійців, куркульських недобитків” [48]. Наслідки „боротьби” виявилися результативними: школам катастрофічно бракувало вчителів. Однак, незважаючи на загрозливу ситуацію, чиновник Наркомосу і водночас партноменклатурник Хвиля вважав школу могутньою зброєю комуністичного виховання, а вчителя – „центральною постаттю” у виконанні партійних постанов. „Тим часом, – наголошував він, – серед учительства України ми маємо засміченість ворожим елементом. От Одеська область, Херсонський район – 11% учителів виходців з ворожих класів. В Очаківському районі таких учителів – 12%, у Сталінському – теж 12%, а у Великоолександрівському районі аж 35%... У цьому В. Олександрівському районі на 270 учителів маємо 40 колишніх офіцерів, 40 куркулів, 8 колишніх попів, 10 колишніх політиків” [49]. Уже тривав навчальний рік, а заступник наркома освіти вимагав очищення. Напередодні навчального року НКО форсувало підготовку 15849 учителів, зокрема понад 2 тис. для шкіл нацменшостей, тобто вузи не встигали за темпами репресій готувати дипломованих педагогів. „НКО давав завдання всім областям, – гордо

зизнався Хвиля в серпні 1933 р., – переглянути склад завідувачів шкіл. Було дано завдання вигнати класово-ворожі елементи, вигнати петлюрівсько-націоналістичні елементи, що попролазили до шкіл, отруювали школу націоналістичною отрутою” [50]. Дісталось від запопадливого функціонера і мертвим, і живим, тому що „фашист Шумський” займався підбором „спеціальних кадрів з українського націоналістичного табору”, а вже покійний Скрипник здійснював дерусифікацію та примусову українізацію [51]. У серпні 1933 р. Хвиля виступив на Всеукраїнському з’їзді вчителів-ударників, вихваляючи Сталіна та Постишева, але зосереджувався на проявах „націоналістичного ухилу”. „Практичній роботі наркомосу тов. Скрипник над усе ставив національне питання, – зазначав Хвиля, – надаючи йому самодовліючої ролі” [52]. Він досить енергійно викривав „помилки” Скрипника, а саме: „теорію” про „два більшовизми”, про відмирання школи, „теорію мішаної говірки”, примусову українізацію. Викриваючи „націоналістичні перекручення” свого недавнього покровителя й шефа, Хвиля намагався застрахувати самого себе від подібної критики. Для чиновника подібного рангу важливо було своєчасно відмежуватися від „шкідливих теорій”, які він свого часу підтримував, друкуючи разом із Скрипником статті, редагуючи книги, збірники.

Політкомісар, а таким був заступник наркома освіти Хвиля в 1933 – 1934 рр., водночас доглядав за школою. 14 вересня 1933 р. він підписав наказ НКО УСРР „Про початок навчального року”, у якому зобов’язував „облвно надіслати до Наркомосу не пізніше 30-го вересня детальний звіт за проведену роботу в справі очищення лав учительства від класово-ворожого елементу” [53]. НКО УСРР милував одних і карав інших представників культурно-освітніх та мистецьких установ. Виносили догану Озерському, позбавляли звання академіка – Возняка, Колессу, Студинського, Щурая. Безпосередню участь у цьому брав і Хвиля, котрий пекельно таврував діячів „харківської фашистської педагогічної школи” І. П. Соколянського, О. С. Залужного, О. І. Попова [54], викривав „українських націоналістів” серед музейних працівників [55] і на „образотворчому фронті”. Переважно його критика межувала з прокурорським звинуваченням тих представників інтелігенції, з якими доводилося часто спілкуватися і співпрацювати. Справа була не зовсім прозаїчною, тому що йшлося про життя й долю відомих людей в Україні. Хвиля заходився чистити поезію, ставити „творчі завдання” перед українськими поетами, тавруючи „націоналістичні перекручення” в мовознавстві [56].

Творче захоплення поезією чи „захоплення” поезії Хвилею свідчили про встановлення політичного контролю над нею. 24 лютого 1935 р. він відгукнувся на відкриття пам’ятника Шевченкові в Харкові, помістивши на сторінках „Соціалістичної Харківщини” розлогу статтю, присвячену „великому поетові українського народу – революціонеру-демократу” [57]. Ідеолог від освіти намагався забрати Шевченка в „націоналістів”, які нічого,

„крім паскудства, для поета-кріпака вони не зробили”. Політичне завдання статті полягало в тому, щоб продемонструвати „єдність інтернаціонального фронту робітників і селян різних національностей нашого Радянського Союзу”, позаяк пам’ятник Шевченку виливали російські майстри Ленінграда під керівництвом заслуженого діяча мистецтв М. Манізера [58]. Два роки його діяльності виявилися для української творчої інтелігенції далеко неписаними.

Номенклатурник високого чину Хвиля, крім організації політико-ідеологічних кампаній за „чистоту” кадрового складу освітніх установ, займався повсякденними справами освіти. Його накази, видані на початку 1936 р., стосувалися встановлення „контролю за роботою учителів” з боку директорів шкіл та заврайвно, підвищення грамотності учнів, запровадження систематичної перевірки їхніх домашніх робіт, забезпечення педагогів методичною літературою, усунення з роботи керівників навчальних закладів [59]. 8 лютого 1936 р., „відзначаючи історичну роль с. Головчинці Жмеринського району – батьківщини народного бунтаря – Кармелюка проти поміщиків та революційні заслуги села в повстанні проти інтервентів білополяків в 1920 р.”, Хвиля особисто підписав наказ про спорудження повної середньої школи в названому селі [60]. 23 лютого 1936 р., тобто рівно через три роки від дня призначення Хвилі заступником наркома освіти його звільнили з цієї посади та „висунули” начальником Управління мистецтв при РНК УСРР [386]. Він брав участь у роботі ювілейного комітету з нагоди 15-ої річниці театру імені Франка [61], але його колишня могутність значно зменшилася.

Номенклатурні повноваження Хвилі поширювалися здебільшого на ідеологічно-політичну сторону діяльності освітніх установ. Стиль його роботи віддзеркалював руйнівні для української культури наслідки русифікації та уніфікації освіти. У 1933 – 1937 рр., коли Наркомос України очолював Затонський, відбувалася активна ротація його заступників. Так, 4 квітня 1933 р. заступником наркома призначили Я. М. Дудника, котрий очолював Держплан УСРР, мав „нижчу” освіту, перебував виключно на господарських державних посадах [62]. Він пропрацював у Наркомосі один рік і 14 березня 1934 р. загадково помер на 52-му році життя [63].

До категорії „висуванців”, яких було призначено заступниками наркома освіти Затонського в 1933 р., належав Ізраїль Абрамович Хаїт. 9 серпня 1933 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило його заступником [64], що займався проблемами виховання „шайкою блатних школярів” та „трудними дітьми” [65]. Він був абсолютно переконаний, що „виховувати в душі комунізму повинна вся система навчання та виховання в школі” [66], схарактеризував жалюгідну матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів в Україні як таку, що перебувала „в зовсім неприпустимому стані”. Унікаючи класово-політичних оцінок професорсько-викладацького складу, якими опікувався Хвиля, його соратник Хаїт говорив про те, що „ряд

інститутів „не доросли до рівня вищих педагогічних навчальних закладів” [67]. До такого неоптимістичного висновку його спонукали два фактори: „слабка матеріальна база” та „низький рівень кваліфікації викладацького складу”. Порівняно з Хвилею та Дудником він мав вищу освіту, яку здобув у Віллінському єврейському педагогічному інституті (1918), а за політичним походженням належав до лівого крила „Бунду” (1914 – 1918), згодом (з 1920 до 1933 рр.) працював завідувачем Одеської губнаросвіти (1922 – 1925), редактором газет, ректором Одеського ІНО, завкафедри педагогіки в Московському університеті, директором УНДІПу. Досвід державної служби та освітянської роботи виявився доволі доречним. Накази, які підписував Хаїт у Наркомосі, стосувалися навчально-виховних питань: підвищення кваліфікації дошкільних кадрів, навчальних планів, про підготовку бібліотечних працівників [68]. Доводилося виконувати і політичні замовлення. Так, на початку липня 1936 р. Хаїт у публіцистично-наступальному стилі „розвінчував” представників педології, яку назвав „псевдонаукою”, що викликала „лише найглибшу огиду” [69]. Він вимагав вилучення з навчальних закладів підручників з педології, але в 1938 р. будуть вилучати його праці [70]. Наприкінці лютого 1937 р. парторганізація Наркомосу визнала, що другий заступник наркома освіти Хаїт „допустив велику засміченість керівних кадрів” [71]. Його критикували у квітні та червні 1937 р. [72], але вже після звільнення з посади.

Другим після Хвилі заступником наркома освіти, якщо взяти до уваги дату призначення, а не посадові функції, був Г. М. Боданський. Його призначили 23 липня 1933 р. [73], але 25 червня 1934 р. звільнили, відрядивши до Харкова на посаду завоблвно [74]. Харківська область, хоч і втратила статус столичної, але привертала увагу партноменклатури, тому Боданському ніяк не вдавалося піднятися до педагогічного Олімпу. 26 травня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову про затвердження Боданського заступником наркома освіти, відкликавши з Харкова, але М. Н. Демченко наполягав на тому, щоб залишити його все-таки в Харкові [75]. 1 червня 1935 р. політбюро скасувало власну постанову, і Боданський продовжував працювати в Харкові.

Замість кандидатури Боданського висунули іншу – Ф. І. Зюлькова, якого було призначено 1 червня 1935 р. заступником наркома освіти, звільнивши від обов’язків секретаря Сталінського міськрайкому [76]. Він не знав специфіки розвитку української культури, не працював в Україні, не проходив політичної школи в 1917 – 1920 рр. Призначення Зюлькова було своєрідною апробацією на посаді держслужбовця вихідців з російського середовища. Він народився в 1887 р. в Калужській губернії, мав початкову освіту, воював у 1914 – 1917 рр. ротмістром, а згодом в Амурському краї був політкомісаром до 1922 р. До України його перевели весною 1924 р. на посаду директора Уманського сільгосптехнікуму, де він перебував до 1927 р. [77]. На посаді заступника Зюльков протримався до 22 червня

1936 р. [78], а ухвалення ВУЦВКом сталося 28 липня 1935 р. [79], тобто працював майже рік. Він підписав декілька наказів, які стосувалися обліку робочого часу нічних робітників дошкільних установ, про преміювання кращих працівників зразкових дитячих установ, про організацію колгоспних дошкільних майданчиків [80], тобто його напрямком роботи в Наркомосі були дошкільні установи.

22 червня 1936 р. Зюлькова звільнили, а заступником наркома освіти призначили Боданського, який протримався на цій посаді рік, а 25 липня 1937 р. політбюро ЦК КП(б)У звільнило його з роботи в НКО [81]. Напрямок діяльності, про що говорять окремі накази, підписані Боданським [82], та критичні публікації на його адресу [83], стосувалися дитячих будинків системи Наркомосу.

Першим заступником наркома освіти України, який з'явився в Наркомосі після звільнення Хвилі, став С. М. Дитюк. Його було призначено 23 лютого 1936 р. [84], а перед тим він був секретарем Житомирського МПК та членом ЦК КП(б)У [85], тобто партноменклатурником. 20 березня 1936 р. в ЦК КП(б)У відбулася нарада з питань педагогічної освіти, яку відкрив Дитюк, в нараді брали участь С. В. Косіор, Хаїт, директори педагогічних інститутів [86]. Його стиль роботи вирізнявся посадовими обов'язками: він займався координацією загальних організаційно-навчальних питань освіти без войовничих закликів, тому що 1936 р. був відносно спокійнішим від попередніх та наступних років. Він вимагав підвищення якості знань, створення умов для вчителів, підвищення відповідальності до проведення іспитів [87]. Галузь управлінської діяльності, якою опікувався Дитюк на посаді першого заступника, займалася конкретними справами: підсумками конференції молодих учених, звільненням та затвердженням директорів, формами особових справ учнів, обґрунтуванням положення про екстернат за неповну середню школу, становищем німецьких шкіл, скасуванням посади працівника позашкільного виховання, забезпеченням сільських вчителів літературою [88]. У липні 1936 р. Дитюк, будучи членом ЦК КП(б)У та першим заступником наркома освіти, брав участь у роботі комісії з реорганізації системи педагогічної освіти [89]. 26 лютого 1937 р. збори парторганізації НКО згадали про „безвідповідальність” Дитюка, Хаїта та Боданського, які „прогледіли” велику „засміченість контрреволюційними, правими, націоналістичними елементами” [90]. 25 квітня 1937 р. Дитюка було звільнено з посади заступника наркома освіти [91]. На його місце призначили М. М. Копелювича, який очолював відділ шкіл та вищих навчальних закладів ЦК КП(б)У, але він працював на посаді першого заступника від 7 червня до 30 серпня 1937 р. [92].

У вересні 1937 р., коли на зборах Київської міської парторганізації йшлося про те, що „затишним притулком для націоналістів був і Наркомос України”, згадали про Дитюка й Копелювича, які „по шкідницькому перекручували атестацію вчителів” [93]. 4 вересня 1937 р. першим

заступником став В.В. Ігнатенко, а 8 жовтня було призначено М. М. Марчака [94], тобто діяла „репресивна плинність” у Наркомосі, керівні кадри якого зникали в таборах. 16 серпня 1937 р. дійшла черга і до Хвилі, якого звільнили з посади начальника Управління мистецтв при РНК УРСР, директора Інституту фольклору та вивели зі складу комісії з видання творів Леніна українською мовою [95]. Газети почали травити „фашистського запродавця Хвилю”, який здійснював „шкідницьку” роботу у видавництві „Мистецтво” [96], намагався відірвати українську культуру від братньої російської культури [97]. Він жив у Києві, заарештували його 13 серпня 1937 р. як активного учасника антирадянської націоналістичної організації. Через 5 днів Хвиля давав свідчення і просив Сталіна, Єжова, Косіора та І. М. Леплевського про помилування. Його особисто допитували М. І. Єжов та Каганович, а за справою слідкував сам Сталін [98]. Колишній заступник наркома освіти спочатку визнав свою провину, сподіваючись на порятунок, а на початку лютого 1938 р., коли за судову справу взявся А. Я. Вишенський, заперечував все, про що говорив раніше. 10 лютого 1938 р. А. А. Хвиля був розстріляний. Репресій зазнала також і його дружина, Г. В. Терезанська-Гладкова, яка працювала редактором Партвидаву, відтак 23 жовтня 1937 р. військова колегія Верховного суду винесла їй смертний вирок [99].

Протягом 1933 – 1937 рр. в Україні було призначено і звільнено 9 заступників наркомів освіти, з них семеро репресовано. Фізичне усунення Хвилі в роки великого терору не означало відмову від принципу „хвилявизму”, тобто критики „українського націоналізму”, уніфікації системи освіти й модернізації культури на засадах методу соцреалізму, інтернаціоналізації духовного життя суспільства. „Хвилявизм”, хоч і мав ознаки персонального походження, але суто функціональні, а його формаційне виявлення було зумовлене політичною системою влади. Він виник на гребені боротьби з „націонал-уклонізмом” упродовж другої половини 1920-х рр., але повної реалізації досяг у 1933 – 1937 рр., ліквідувавши будь-які рештки „сепаратизму” в галузі культури, освіти, мистецтва – духовного життя суспільства.

Собрание законов Украины. – 1933. – № 11. – Ст. 125.

Пристайко В., Шаповал Ю. Справа „Спілки Визволення України”: невідомі документи і факти. Науково-документальне видання. – К., 1995. – С. 183.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 3255. Хвиля Андрій Ананійович. – Арк. 1.
Там само. – Арк. 3.
Там само. – Арк. 3 – 4.

- Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомосу. Біографічні нариси. – Севастополь – Донецьк., 2003. – 56с.
7. Хвиля А. Національні меншості на Україні // Комуніст. – 1926. – 7 квітня.
Хвиля А. Национальный вопрос на Украине. – Х., 1926. – 129с.
Хвиля А. Ларінська русотяпська „практика”: Уривок із статті „Проти українського й російського націоналізму” // Більшовик України. – 1927. – № 11. – С. 69 – 75.
Проти російського і російського націоналізму. – Х., 1927. – 88с.
Хвиля А. Ясною дорогою: (Рік на літературному фронті). – Х., 1927. – 245 с.
12. Хвиля А. Русотяпство: (Критика поглядів Ваганяна) // Комуніст. – 1928. – 26 квітня.
Єфремов Сергій Щоденники. 1923 – 1929. – К., 1997. – 667 с.
Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). – К., 2004. – С. 620.
Єфремов Сергій Щоденники. 1923 – 1929. – К., 1997. – 668 с.
16. Там само. – С. 671.
Там само. – С. 674.
18. Там само. – С. 703.
Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 – 1991). – К., 2005. – С. 334.
Хвиля А. Від ухилу у прірву: (Про „Вальдшнепи” Хвильового). – Х., 1928. – 56 с.
Хвиля А. До розв’язання національного питання на Україні. – Харків., 1930. – 169 с.
Хвиля А. Інтернаціональним фронтом: (Про проблеми нацменшин) // Більшовик України. – 1931. – № 15. – С. 20 – 27.
23. Проти українського і російського націоналізму // Комуніст. – 1927. – 23 жовтня.
24. Хвиля Андрій Думки про „Комуніст” // Комуніст. – 1927. – 16 червня.
25. Затонський В. Про думки тов. Хвилі // Комуніст. – 1928. – 11 квітня.
Хвиля А. Ясною дорогою: (Рік на літературному фронті). – Х., 1927. – 245 с.
27. Хвиля А. Русотяпство: (Критика поглядів Ваганяна) // Комуніст. – 1928. – 26 квітня.
28. Хвиля Андрій Антисемітизм // Комуніст. – 1927. – 8, 9 липня.
Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 – 1991). – К., 2005. – С. 334 – 336.
Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 205. Протоколи № 34 – 49 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 18.04. 1931 г. – 30.08. 1931 г. – Арк. 131.

- Там само. – Спр. 235. Протоколи № 34 – 49 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 8.01. 1932 г. – 9.04. 1932 г. – Арк. 90.
- Там само. – Спр. 236. Протоколи №72 – 80-а, 81 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 25.
- Хвиля А. КП(б)У в боротьбі за ленінську національну політику // Більшовик України. – 1932. – № 17 – 18. – С. 64 – 116; № 19 – 20. – С. 15 – 47.
- Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – К., 1990. – С. 326 – 327.
- Єфремов Сергій Щоденники. 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 671.
- ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 6. – Спр. 487. Протоколи № 98 – 104 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 3.01. 1933 г. – 23.12. 1933 г. – Арк. 191.
- Солдатенко В. М. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К., 2002. – С. 209.
38. Хвиля А. За більшовицьку пильність на фронті творення української культури // Комуніст. – 1933. – 4 квітня.
- ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 6. – Спр. 6214. Докладная записка зам. Наркома просвещения УССР А. Хвыли в ЦК КП(б)У «О состоянии украинизации на языковедческом фронте», письмо преподавателя из г. Сумы в связи с докладом А. Хвыли на совещании в ЦК КП(б)У по вопросам национальной политики партии в отношении украинского языка. Постановление бюро Днепропетровского горкома КП(б)У о состоянии курсов украиноведения и другие документы. – 24.04. 1933 г. – 25.05. 1933 г. – Арк. – 1.
40. Там само. – Арк. 66.
41. Там само.
42. Хвиля А. Завдання школи на Україні наступного навчального року // Пролетарська правда. – 1933. – 17 серпня.
43. Там само.
44. Хвиля А. Співець українського націоналізму: (Про М. Куліша) // Комуніст. – 1934. – 12 вересня. Хвиля А. Куди ведуть дороги шведських могил: (Критика Хвильового) // Комуніст. – 1933. – 27 вересня.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 10. Дата события: 1933 – 1934 гг. – Арк. 32.
46. Хвиля А. Дитина і школа // Комуніст. – 1933. – 8 червня.
47. Хвиля А. Виховати молоде комуністичне покоління // Комуніст. – 1933. – 27 липня.
48. Там само.
49. Хвиля А. Школа – могутня зброя виховання комуністичного суспільства // Комуніст. – 1933. – 5 вересня.
- Хвиля А. Творчі завдання радянської поезії // Червоний шлях. – 1934. – № 7 – 8. – С. 231 – 234.

- Хвиля А. Бойові завдання роботи школи // Більшовик України. – 1933. – № 11. – С. 67 – 78.
52. Хвиля А. Завдання школи на Україні наступного навчального року // Пролетарська правда. – 1933. – 17 серпня.
53. Наказ Наркомосу України про початок навчального року від 14 вересня 1933 року // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 18 вересня.
54. Хвиля А. Потужне зняття комуністичного виховання // Комсомолец України. – 1933. – 11 жовтня.
55. Хвиля А. Могутнє зняття соціалістичного виховання // Комуніст. – 1934. – 17 грудня.
- Хвиля А. Школа – могутня зброя виховання комуністичного суспільства // Комуніст. – 1933. – 5 вересня. Хвиля А. Творчі завдання радянської поезії // Червоний шлях. – 1934. – № 7 – 8. – С. 231 – 234.
- Хвиля А. Бойові завдання роботи школи // Більшовик України. – 1933. – № 11. – С. 67 – 78.
58. Там само.
Збірник наказів народного комісаріату освіти. 1934. – К., 1936. – № 2 – 24.
60. Там само.
ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 407. Протоколи № 53 – 57 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 31.01. 1936 г. – 26.03. 1936 г. – Арк. 128.
ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 2348. – Арк. 1 – 2.
63. Там само.
ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 284. Протоколи № 119 – 132 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – 3.07. 1933 г. – 27.08. 1933 г. – Арк. 147.
65. Хаїт І. Замітки про комуністичне виховання дітей // Комуніст. – 1933. – 12 червня.
66. Хаїт І. Нове в роботі школи // Комуніст. – 1934. – 6 вересня.
67. Хаїт І. Про інститути й технікуми, що знаходяться в загоні // Комсомолец України. – 1934. – 14 березня.
Збірник наказів народного комісаріату освіти. 1934. – К., 1936. – № 2 – 24.
69. Хаїт І. Про знахорів, які претендували на звання учених // Комуніст. – 1927. – 23 жовтня.
ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 15. Дата події: 1938 – 1939 гг. – Арк. 418.
71. В парторганізації Наркомосу // Вісті ВУЦВК. – 1937. – 26 лютого.
72. Горбачов Я. На зборах активу народного комісаріату освіти // Більшовик. – 1937. – 7 квітня. Доннер Я. Шкідлива безтурботність про журнал „Комуністична освіта” // Комуніст. – 1937. – 9 червня.
СЗ України. – 1933. – № 27. – С. 47.

- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 340. Протоколи № 13 – 17 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 14.07. 1934 г. – 25.09. 1934 г. – Арк. 7.
- Там само. – Спр. 374. Протоколи засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 8.04. 1935 г. – 23.06. 1935 г. – Арк. 185.
76. Там само. – Спр. 375. Протоколи засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 13.07. 1935 г. – 20.09. 1935 г. – Арк. 46.
- ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 2839. Зайкевич Костянтин Миколайович. – Арк. 3.
- СЗ України. – 1936. – № 32. – Ст. 153.
79. Збірник законів УСРР. – 1935. – № 21. – Артикул 123.
80. Там само.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 440. Протоколи № 3 – 6 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 29.07. 1937 г. – 27.09. 1937 г. – Арк. 28.
- Збірник наказів народного комісаріату освіти. 1934. – К., 1936. – № 2.
- Реабілітовані історією (АН України. Ін-т історії України та ін.: Редкол. П.Т. Тронько (відповід. ред.) та ін.). – Київ – Полтава., 1992. – С. 387.
- СЗ України. – 1936. – № 10. – Ст. 48.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 407. Протоколи засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 31.01. 1936 г. – 26.03. 1936 г. – Арк. 14.
86. Нарада працівників вищих педагогічних шкіл у ЦК КП(б)У // Чорноморська комуна. – 1936. – 22 березня.
- Деятельность центральных органов Наркомпроса. «НЭП» и голод // Путь просвещения. – 1922. - № 1. – С. 408 – 409.
- Збірник наказів народного комісаріату освіти. 1934. – К., 1936. – № 2 – 24.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 409. Протоколи № 63-71 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 17.07. 1936 г. – 29.09. 1936 г. – Арк. 1.
90. Лірмак Л. В парторганізації Наркомосвіти // Вісті ЦВК УСРР. – 1937. – 26 лютого.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 440. Протоколи № 3 – 6 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 29.07. 1937 г. – 27.09. 1937 г. – Арк. 85.
- Там само. – Спр. 439. Протоколи №№ 86 – 90; 1 – 2 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 14.04. 1937 г. – 19.06. 1937 г. – Арк. 85, 156, 501.
93. До кінця викрити і розгромити буржуазних націоналістів // Молодий більшовик (Вінниця). – 1937. – 20 вересня.
- ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 441. Протоколи № 7 – 9 засіданий Політбюро ЦК КП(б)У. – 19.10. 1937 г. – 19.11. 1937 г. – Арк. 13, 36.
95. Там само. – Арк. 98.
96. Панін Р. Витруїти націоналістичне коріння у видавництві „Мистецтво” // Вісті ЦВК УРСР. – 1937. – 28 вересня.
97. Кошевой Н. Как «очищали» украинский язык // Правда. – 1937. – 4 октябрю.

Шаповал Ю.І. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994. – С. 228.
Там само. – С. 232 – 233.

Олександр Шаталін
(м. Артемівськ)

АГРАРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В АРТЕМІВСЬКОМУ ОКРУЗІ (АРТЕМІВСЬКОМУ РАЙОНІ) ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1928 – 1933 РР.

В статті досліджена аграрна політика радянської влади в Артемівському окрузі Донецької області в 1928 – 1933 рр.

В статье раскрывается аграрная политика советской власти в Артёмовском округе Донецкой области в 1928 – 1933 гг.

Злочини, що їх було здійснено сталінським режимом проти українських селян в 1928 – 1933 рр., важко порівняти з чим-небудь в нашій багатостраждальній історії. Ще в 1990 р. в своєму завершальному звіті Міжнародна комісія по розслідуванню голоду в Україні 1932 – 1933 рр. визнала факти масового голоду і голодної смерті [11, 24 – 25] як складових елементів геноциду проти українського народу. Зарубіжні дослідники голоду Конквест, Косинський, Луцок, Мейс, Славутич виступили на публічних слуханнях в Брюсселі і Нью-Йорку, зробили висновок про масовий голод в Україні в 1932 – 1933 рр. [11, 24]. З 1991 р. в нашій країні було видано кілька книжок на цю тему. У своєму дослідженні Конквест [10], спираючись на документи, розкриває жахливі картини колективізації і голодомору, залишаючи за собою право на особисту оцінку подій. Серйозним дослідженням, що містить архівні документи, є збірник про колективізацію і голод в Україні [9]. І. Г. Білас у своїй роботі розкриває суть репресивно-каральної системи в Україні, посилаючись на документи ГПУ, вказує на зафіксовані випадки голоду, людодства, наводить ряд партійних постанов ЦК КП (б) У, спрямованих проти селян [6]. О. Воля (Міщенко О. В. – прим. авт) – письменник, дослідник голоду в Україні, у своїй книзі наводить підтвердження жахливого геноциду проти селян, що його здійснювала радянська влада [7]. У збірнику документів „Чорна книга України” відзначається вимога Політбюро ЦК КП (б) У про заборону створення будь-яких офіційних комісій і ведення офіційного обліку випадків голоду в колгоспах і містах. У книзі взагалі наводиться велика кількість документів, листів, статей, есе, досліджень, присвячених проблемі голоду в Україні 1932 – 1933 років, хлібозаготівлям і репресіям проти селян [14]. У книзі